

Gert Poulsen:

Bondeøkonomi og førkapitalisme

Den jyske Historiker er et tidsskrift, der på godt og ondt afspejler det fagkritiske miljø i Århus. Kendetegnende for dette miljø har det bl.a. været at studiet af førkapitalistiske forhold hidtil har haft ret trange vilkår. Det synes som om, der er ved at blive ændret noget på dette forhold, hvilket bl.a. det foreliggende nummer af tidsskriftet er udtryk for. Til trods for, at det endnu kun er to numre af Den jyske Historiker (nr. 6 og nr. 14), der har behandlet førkapitalistiske forhold, tegner der sig allerede nu et billede af, i hvilken retning de førkapitalistiske studier går. Det er ingen tilfældighed, når der i titlen på det foreliggende nummer af tidsskriftet indgår et begreb, som kaldes førkapitalismen, tværtimod er titlen særdeles dækkende for denne særlige århusianske tilgangsvinkel til studiet: der opereres med én førkapitalistisk samfundsformation. I forhold til en mere traditionel marxistisk tilgangsvinkel synes denne variant at være temmelig kættersk, og det kan på denne baggrund være god grund til at se lidt nærmere på, hvorledes Niels Henrik Pedersen argumenterer for den.¹

Niels Henrik Pedersens undersøgelse tager sit udgangspunkt i en diskussion af den historiske materialismes anvendbarhed som generel historieteori. Med en generel historieteori mener han, en teori, der kan »fremstille karakterne af den sammenhæng, der er imellem de forskellige forhold i samfundet (f.eks. sammenhængen imellem den økonomiske basis og den politisk-soziale overbygning) og videre, hvorvidt denne sammenhæng kan siges at tvinge samfundet i en nødvendig udvikling?« (s. 9). Er dette ikke netop indholdet af den historiske materialisme (som Marx fremlagde i ultrakort form i det berømte forord til »Til kritikken af den politiske økonomi«). Det mener Niels Henrik Pedersen ikke. Han mener, at Marx anvendte denne metode til at fremstille kritikken af den politiske økonomi, og at den derefter ikke kan siges at have

nogen gyldighed. Han kritiserer således 2. internationale teoretikere, østeuropæiske marxist-leninister og de franske strukturalister for at tilslutte sig denne metode, som han mener i sidste instans får som resultat, at man presser et begrebssæt ned over empirien, uden at kunne afgøre begrebernes sandhedsværdi (s. 8). Niels Henrik Pedersens alternativ er at der »tages udgangspunkt i den empiriske virkelighed og ud fra denne abstraheres de konstituerende sammenhænge i samfundet, og når dette er sket, kan samfundet så fremstilles teoretisk« (s. 8). Niels Henrik Pedersen vil altså anvende den metode, Marx udviklede til studiet af kapitalismens lovmæssigheder, til studiet af alle førkapitalistiske samfund. Umiddelbart efter sidstnævnte citat skriver Niels Henrik Pedersen: »En sådan fremgangsmåde vil vise, at de konstituerende sammenhænge ikke er ens i alle samfund, og at historien derfor ikke kan begribes ud fra overhistoriske, abstrakte begreber.« (s. 8).

Herefter står Niels Henrik Pedersen altså på bar bund igen i metodisk henseende, men han mener alligevel, at det er muligt at sige noget generelt om førkapitalistiske samfund. Disse generelle træk forsøger Niels Henrik Pedersen at udlede ved at tage udgangspunkt i kritikken af den politiske økonomi, og derved finder han frem til at der eksisterer væsensforskelle mellem de førkapitalistiske samfund og den kapitalistiske produktionsmåde. Niels Henrik Pedersen konstaterer, at førkapitalistiske samfunds rigdomsform blev udtrykt i brugsværdier, og at ophobning af rigdom var begrænset af evnen til konsum. Heraf følger, mener NHP, at det for det førkapitalistiske samfund gælder, at produktionens formål ikke kunne være at skabe rigdom i sig selv, men at sikre reproduktionen af det menneskelige liv og af samfundet (s. 12). Heri ser NHP en væsentlig forskel i forhold til den kapitalistiske produktionsmåde, hvor rigdommen tager form af en ophobning af penge. Konsekvenserne af denne væsensforskel bliver således ifølge NHP, at hvor der i

1. Niels Henrik Pedersen: Produktion og udbytning i førkapitalismen. Den jyske Historiker. Historieteoretisk Tidsskrift nr. 14. Århus 1978. 159 s.

kapitalen ligger en ordningslogik, der tendentielt vil underlægge sig alle dele af økonomien og dermed skabe en sammenhæng i samfundet, så ligger der i den førkapitalistiske rigdomsform ingen sådan dynamisk kraft. Sammenhængen i de førkapitalistiske samfund bliver følgelig af en kvalitativ anden karakter (s. 13).

Det forhold, at førkapitalistiske samfunds produktive formål, er reproduktion, får NHP til at drage den konklusion, at arbejdets omfang vil være begrænset af behovene. Der vil derfor ikke ligge nogen tilskyndelse til at øge produktionen eller til at ændre produktionsformerne eller produktionsmidlerne (s. 13). Som følge af den empiriske undersøgelse må NHP revidere disse konklusioner i afslutningen. Han mener, at resultaterne nok er rigtige på et abstrakt logisk niveau, men at de er forkerte historisk set, idet udbytterklassens krav om et merprodukt fra bønderne aldrig har været begrænset (s. 142). I stedet forsøger NHP sig med en forklaring gående ud på, at i førkapitalistiske samfund står kravet om merarbejde uden for produktionsprocessen, hvorimod dette krav er en integreret del af selve produktionsprocessen under kapitalismen. Dette viser sig bl.a. i, at de fleste tilfælde står udbytteren udenfor produktionsprocessen, (under førkapitalismen), hvorimod kapitalister deltager i produktionen med styrende og ledende funktioner. NHP er klar over, at dette ikke er en regel uden undtagelser. Undtagelserne, hvor udbyttere under førkapitalismen styrer og leder produktionen (f.eks. de romerske slavedrevne godser og dyrkningen af domænejord i Vesteuropa i middelalderen), forklares ved, at heller ikke her var udbytningen indeholdt i selve produktionsprocessen, idet den umiddelbare producent var tvunget til at arbejde (tvungen tog form af ekstraøkonomisk magt). Lønarbejderen derimod var tvungen til med økonomisk magt og NHP fremhæver, at tvangsforholdet ydermere er skjult under lønformen som en kontrakt mellem to lige-stillede parter (s. 142). Denne forskel betyder for NHP, at han kan opretholde konklusionen om, at der ikke i kravet om merarbejde ligger en indbygget tendens til stadig omformning af produktionsprocessen (s. 143). Der ligger så-

ledes ikke i førkapitalistiske samfund nogen nødvendighed, der til stadighed gennemtvinger en omformning af produktionsprocessen og NHP må derfor søge dynamikken i disse samfund andetsteds. Dynamikken i de førkapitalistiske samfund finder NHP er af begrænset karakter og bunder dybest set i to hovedårsager: 1. befolkningsudvikling og 2. modsætning mellem udbytter og udbyttede (jfr. s. 20–21). NHP mener, at den sidstnævnte kamp (han mener vistnok ikke, at man kan tale om klassekamp: når han taler om klassekamp i denne forbindelse skrives ordet i anførselstegn), er den overordnede dynamiske faktor af de to, men han mener samtidig, at der ikke er nogen målrettethed i denne dynamik, men at den tværtimod har en lokal og tilfældig status (s. 143).

Dette synspunkt får til følge, at NHP ikke mener, at det er muligt at opdele den førkapitalistiske agrare produktion i en række produktionsmåder, der skulle være progressive trin i en udvikling af produktivkræfter – ligesom han finder det umuligt at opretholde en periodisering, der bygger på udbyttningsrelationerne (s. 144).

NHP's løsning på alle problemerne bliver, at man må operere med ikke to produktionsmåder (idet han jo afviser eksistensen af førkapitalistiske produktionsmåder), men derimod én førkapitalistisk samfundsformation på den ene side og den kapitalistiske produktionsmåde på den anden (s. 144).

Udbyttningsrelationer under førkapitalismen ser NHP således som en temmelig varieret masse, der kan være svært at få hold på, men her henter han hjælp fra den »moderne antropologiske forskning« – i dette tilfælde personificeret i E. R. Wolf (med bogen »Peasants«). Wolf opdeler jordejendom på grundlag af en række juridiske rettigheder over jorden (jfr. s. 55–57 og s. 144). Variationer indenfor disse udbyttningsrelationer sammenholdt med variationer i dyrkningsformer m.m. kan karakterisere forskellige samfund indenfor førkapitalismen, men det er kun at betragte som variationer indenfor »bondeøkonomien« (som NHP også kalder denne førkapitalistiske samfundsformation). Kronologisk mener NHP, at denne bonde-

økonomi strækker sig fra den neolitiske revolution (overgang til fast agerdyrkning) til kapitalismens gennembrud og bygger denne konklusion på den empiriske undersøgelse (s. 50). Ganske vist kan han konstatere ændringer af og til, men han mener, at disse ændringer er utilstrækkelige til at de skulle kunne determinere en ændring af det øvrige samfund (s. 15).

På baggrund af det ovenstående kan man undre sig over, hvorledes NHP overhovedet vil undersøge førkapitalistiske samfund videnskabeligt. Men dette var netop meningen med undersøgelsen: den skulle vise, at det ikke kan lade sig gøre at foretage en marxistisk undersøgelse af disse samfund, og han anbefaler, at man »dropper hele den gamle last af ureflekteret eftersnakken af Marx's spredte bemærkninger om denne faseinddeling« (i produktionsmåder) (s. 144). Når der således ikke efter NHP's mening hverken er sammenhæng mellem den umiddelbare produktionsproces og udbytningsrelationerne eller mellem den agrare produktion, håndværkproduktion og handelen, så kan man ikke opstille en generel teori for, hvorledes de førkapitalistiske samfund har udviklet sig. På det generelle plan kan man efter hans mening ikke komme længere end til at pege på de undersøgelsesfelter, der er relevante at beskæftige sig med (nemlig den umiddelbare produktionsproces og udbytningsrelationerne), og ved hjælp af disse centrale undersøgelsesfelter kan man så undersøge de konkrete samfunds udformning og eventuelle sammenhæng (s. 145).

Umiddelbart kan man politisk have noget imod NHP's undersøgelse og resultater: hvis der kun er tale om én produktionsmåde (eller rettere »samfundsformation«) før kapitalismen og denne samfundsformation ydermere primært er karakteriseret ved at bygge på agrar produktion, hvilken grund skulle der så være til at klasseforholdet skulle indtage en særlig dominerende stilling under kapitalismen? Hvad skulle egentlig tale imod, at vi kun opererede med én samfundsformation efter den førkapitalistiske? Vi kunne jo passende kalde den for industriarbejderøkonomien og slå den kapitalistiske »produktionsmå-

de« sammen med socialismen og kommunismen. Disse konsekvenser drager NHP ikke, men til gengæld argumenterer han ikke nærmere for, hvorfor vi skulle eftersnakke Marx, når det drejer sig om kritikken af den politiske økonomi, men tilslutter sig blot Hans-Jørgen Schanz' og Ole Marquardts fortolkning af samme.

Et er selvfølgelig, at man kan have politisk modstand mod følgerne af visse undersøgelser og deres resultater, men hvis nu NHP har ret, så må man vel radikalt ændre disse politiske opfattelser. Heldigvis forholder det sig sådan, at NHP ikke har ret, men at han tværtimod har taget fejl på mange og afgørende punkter. Jeg skal ikke her komme nærmere ind på hans empiriske undersøgelse, men blot advare mod efterligninger. NHP siger selv i indledningen, at »den empiriske litteratur hentes ind i den udstrækning, den kan belyse fremstillingen. (Af de generelle overvejelser vedrørende førkapitalismen. GP). Derfor vil jeg ikke binde mig til at have læst, behandlet eller nævnt alle de værker eller artikler, der måske kunne være relevante for emnet, men kun anføre de, der har kunnet støtte fremstillingen. Ligesom jeg heller ikke indlader mig på at kritisere og sammenligne de enkelte forfatters standpunkter.« (s. 5). Det er muligt, at NHP her får sig udtrykt usædvanligt uheldigt, men en gennemgang af den empiriske »undersøgelse« viser, at han faktisk har taget sine forbehold temmeligt bogstaveligt. De empiriske resultater, han taler om i afslutningen, kan således på ingen måde siges at være beviste, men højest være vidnesbyrd om, at enkelte forfattere har de samme synspunkter som NHP (eller omvendt) på enkelte punkter.

Hvis vi i stedet vender os til den teoretiske undersøgelse, så viser det sig, at der også her er tale om mange misforståelser og ubesvarede spørgsmål. Fornuftigt nok dropper NHP den oprindelige tese om begrænsningen i udbytternes krav om mere merarbejde, men hans alternative forklaring synes ikke at være bedre. Han mener, at det er en afgørende forskel, at udbyttterne under førkapitalismen står uden for produktionen, i modsætning til kapitalismen, hvor de leder og fordeler arbejdet. NHP er selv klar over, at denne teori er tvivl-

som, når det gælder slavearbejde og arbejdsrente under feudalismen, men som nævnt mener han, at der ligger en yderligere forskel i, at disse medarbejdsformer blev udtrykt ved hjælp af ekstraøkonomisk tvang, hvorimod lønarbejdsformen udføres ved økonomisk tvang (samt lighedsideologi). Nu er forholdet mellem økonomisk og ikke-økonomisk tvang vel altid temmelig flydende. Men når NHP omtaler lighedsideologien, kan denne vel næppe opfattes som en *økonomisk* tvangsforanstaltning. Og på den anden side: hvis slaven ikke arbejdede, så fik han heller intet at spise – og hvis bonden ikke ville yde arbejdsrente, så blev han smidt ud af sin gård og fik dermed også fjernet reproduktionsgrundlaget. Og hvis arbejderen ikke vil arbejde, så får han/hun ingen løn. Det kan være svært nøjagtigt at afgøre, hvad der er økonomisk eller ikke-økonomisk tvang, men den tydelige forskel mellem kapitalistiske forhold og førkapitalismen kan det være vanskeligt at få øje på, som NHP fremstiller den.

Den anden hovedforskel NHP ser mellem kapitalismen og førkapitalismen er, at kapitalismen har en ordningslogik der tendentielt underlægger sig alle økonomiske områder i samfundet (samt visse ikke-økonomiske områder). Dette mener han ikke er gældende for førkapitalismen, som følgelig ikke har en sammenhæng af en karakter der kan begribes videnskabeligt. NHP har helt klart ret i, at sammenhængene er langt mere sammensatte under kapitalismen end de er under førkapitalistiske produktionsmåder. Men netop dette forhold skulle jo gøre dem nemmere at observere, når det drejer sig om førkapitalistiske produktionsmåder. Det ville selvfølgelig være for omfattende her at påvise disse sammenhænge i førkapitalistiske samfund, men man skal ikke have arbejdet ret længe med empirisk materiale fra forskellige samfundsformationer, førend man ser, at hvis der i et samfund er et krav om forhøjelse af merarbejdet, så vil den udbyttede klasse også forsøge at inddrage så store dele af økonomien som muligt under denne specifikke udbytningsform. Også på ikke-økonomiske områder kan man konstatere visse sammenhænge: f.eks. er familieformerne altid dannet i nøje sammen-

hæng med produktionen og med udbytningsformen. For NHP er forskelle i familiestruktur forårsaget af forskellene mellem rig og fattig: rige familier havde råd til at være samlet i enheder indeholdende flere generationer, hvorimod de fattige måtte nøjes med kernefamilier (s. 35). Heller ikke på dette område synes NHP at have ret i sin teoretiske udledning af forskelle mellem førkapitalismen og kapitalismen.

NHP hævder at tillægge kampen mellem udbyttere og udbyttede den overordnede betydning som drivkraft i den førkapitalistiske samfundsformation, men når han samtidig opfatter denne kamp som lokalt tilfældig, så bliver det selvfølgelig vanskeligt at forklare f.eks. en fælles europæisk udvikling. NHP's vanskeligheder viser sig da også tydeligt i de empiriske afsnit, når han skal forklare årsagerne til ændringer i dette førkapitalistiske samfund kaldet bondeøkonomien. I disse tilfælde må han gribe til den anden »dynamiske faktor«: befolkningsudviklingen. Et par eksempler kan tydeliggøre NHP's forklaringsmodeller: »I løbet af Middelalderen skete der en vis udvikling i den sociale differentiering i bondesamfundet. Den øgede befolkningmængde skabte en større gruppe af fattige småbesiddere, samtidig med at enkelte større bønder var i stand til at øge deres jorder«. (s. 41). Og: »I samme øjeblik befolkningen vokser, bliver samfundet for stort og uoverskueligt til, at konflikter kan løses på denne enkelte måde« (uden statsmagt. GP) (s. 60). I de fleste tilfælde supplerer NHP dog denne teori om en relativt ukontrolleret befolkningsudvikling. Men når han underprioriterer produktivkraftændringer og ændringer i udbytningsforhold må befolkningsudvikling nødvendigvis spille en ganske overordnet rolle som forklaringsfaktor.

Når NHP opfatter bønder som hovedklasse under hele den førkapitalistiske periode, bliver han også stillet overfor svære problemer, når han empirisk kan konstatere, at »bønder« har holdt slaver. Dette problem løser han dog ved visse kunstgreb med det empiriske materiale. Under behandlingen af den romerske oldtid nævner han de tre kendte romerske landbrugsforfattere, der beskrev mønstersla-

vebruget. Heldigvis for NHP nævner den ene af forfatterne, at man også kunne anvende coloni som så fæstede jorden. Dette får ham til at konkludere: »For mange jordejere, der ikke var så ihærdige som de nævnte landbrugsforfattere, må det dog have været tillokkende med fæstesystemet, da det krævede meget mindre arbejde fra ejerens side end slavedrevet brug. Men det er umuligt at give nogen som helst vurdering af forholdet imellem godset, der blev drevet af coloni og godser, der blev drevet af slaver under en forvalter.« (s. 70). Dette resultat får NHP til at kritisere Perry Anderson for at lægge vægt på latifundierne i almindelighed og slavedriften i særdeleshed. NHP ser også fordel ved sin egen forklaringsmodel fremfor Andersons, at den ikke giver et brud mellem antikken og den efterfølgende periode, men tværtimod påpeger kontinuiteten. (s. 72). Således formår NHP med empiriens hjælp at »vise«, at der kun var tale om en samfundsformation under førkapitalismen.

Det har allerede været nævnt, at NHP ikke anser produktivkraftudviklingen under førkapitalismen for at være af et sådant omfang, at den kunne muliggøre samfundsændringer af betydning. Men også på dette område har han vanskeligheder med empirien, men som generel forklaring på ændringer i produktivkraftniveauet anfører han: »Produktivkraftudviklingen har været knyttet til udviklingen af en speciel økologisk tilpasning imellem menneske og natur og denne tilpasnings form har været bestemt af geografiske og klimatiske forhold og af den afgrøde, der dyrkedes«. (s. 51). Forklaringen i sidste instans bliver altså her klimatiske ændringer, hvilket nok kunne have voldt NHP vanskeligheder, hvis ikke han udelukkende havde læst artikler eller bøger,

der kunne støtte hans fremstilling. De mange kræfter NHP bruger, på at vise at der ikke sker nogen videre udvikling i produktivkraftniveauet, skyldes nok til dels hans misforståelse af den historiske materialisme og hans aversioner mod samme. NHP har en opfattelse af den historiske materialisme gående ud på, at den skulle mene, at der er udviklingen af produktivkræfterne, der skulle nødvendiggøre en ændring af udbytningsforholdene, fordi disse ikke længere kunne »rumme« denne udvikling. Dette er en forklaringsmodel der må virke absurd: ved en udvikling af produktivkræfterne må man formode, at arbejdsproduktiviteten vokser, hvilket medfører enten at de udbyttede får det bedre eller de udbytende eller både og. Men at forestille sig at stadige forbedringer skulle kunne medføre radikale ændringer i samfundet er temmelig vanskeligt: hvem skulle i givet fald være interesseret i ændringer? Forklaringsmodellen kan formodentlig kun anvendes hvis man forestiller sig at vellevned i sidste ende medfører kulturel forfald o.l.

NHP's opfattelse af, hvad der er konstituerende for en klasse under førkapitalistiske samfundsforhold, er kraftig medvirkende til, at hans generelle forståelse af disse samfundsforhold er forfejlet. Hans forsøg på at låne fra »den moderne antropologi« kan således ikke siges at have virket befordrende i retning af en nytænkning inden for førkapitalistisk historieskrivning. Tværtimod har mange borgerlige forskere før ham arbejdet i denne retning, men der kan næppe herske tvivl om, at det stadig er det marxistiske klassebegreb knyttende sig til udbytningsformen, der står i forgrunden, når man vil arbejde (også) med førkapitalistisk historie.